

Zpráva o činnosti Kruhu přátel českého jazyka v akademickém roce 2023/2024

The Circle of Friends of the Czech Language during the academic year 2023–2024

Robert DITTMANN | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK

Josef BARTOŇ | Katedra biblických věd a starých jazyků KTF UK

Ondřej KOUPIL, Petr NEJEDLÝ | Ústav pro jazyk český AV ČR

Vladimír PETKEVIČ | Ústav Českého národního korpusu FF UK

Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK

Irena VAŇKOVÁ | Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK

Podzimní běh zahájil 4. 10. **Tomáš Mikulka** (Katedra systematické a pastorální teologie KTF UK) přednáškou nazvanou *K nejnovějším objevům v oblasti staroslověnského kazatelství*. Představil nově identifikovaný soubor devíti homilií, zachovaných zejména v jihoslovanských opisech, jejichž anonymním autorem byl zřejmě člen cyrilometodějské družiny. Na počátku objevu stály promluvy, na něž bylo poprvé upozorněno už v 19. století, ale přednášející tento soubor promluv detailním filologickým výzkumem dále rozmnožil. Autor homilií vynikal velmi hlubokým teologickým a rétorickým vzděláním byzantské tradice, užíval západoslovanskou terminologii (např. *svetaja Marija*) a staroslověnský překlad bible (korigovaný ovšem řeckou předlohou), překládal citáty z díla Řehoře Nazíanského a dalších autorit z řečtiny do staroslověnštiny a narážel na trojjazyčníky či spor o *filioque*. Promluvy vznikly před rokem 916, zřejmě roku 892 nebo 908. O týden později, 11. 10., se obecnstvo vydalo s **Jaromírem Slomkem** (Praha) na virtuální komentovanou *Procházkou Prahou Karla Havlíčka a Boženy Němcové*. Ožila při ní místa, kde dnes mají oba velikáni (a zároveň vrstevníci a přátelé) pamětní desky, sochy a hroby, pozornost však byla věnována i lokalitám pozapomenutým, kde oni a jejich přátelé ve své době žili a pracovali. Přednáška, prezentující živě bohaté historické materiály včetně korespondence obou autorů, poukázala i na opomíjené souvislosti života obou osobností a uvedla na pravou míru některé tradované omyly. Dne 25. 10. informovali **Aleš Klégr** (Ústav anglického jazyka a didaktiky FF UK), **Zora Obstová** (Ústav románských studií FF UK) a (distančně) **Ondřej Tichý** (Ústav anglického jazyka a didaktiky FF UK) o vytvářené *Lexikálně-sémantické databázi češtiny*, která umožňuje prohledávání dvou hlavních českých věcně tříděných slovníků – *Českého slovníku věcného a synonymického* Jiřího Hallera a *Tezauru českého jazyka* Aleše Klégra (první verze databáze už dnes funguje na adrese <https://www.najdislovo.cz>). Součástí přednášky bylo i samo představení obou ne zcela běžně citovaných slovníků. **Katarína Džunková** (Ústav východoevropských studií FF UK) vystoupila dne 1. 11. s přednáškou *Jazykové inovace v Novém zákoně 4. redakce staročeského biblického překladu*. Představila v ní část svých výzkumů, jejichž výsledky zahrnuje do své obsáhlé disertační práce *Языковые особенности Нового Завета 4-й редакции древнерусского перевода (ок. 1450–1489) (на фоне древнерусских переводов, текста Вульгаты и латинско-немецких переводческих практик)*, obhájené v roce 2022 na Institutu lingvistických studií Ruské akademie věd v Petrohradě. Referentka provedla zevrubnou analýzu novozákonních textů čtvrté redakce staročeské bible, pohovořila zvláště o klíčové roli zvoleného pomocného utrakvistického biskupa Martina Lupáče, o dalším vývoji textu při přípravě české bible pro tisk a ukázala pozoruhodné vztahy čtvrtoredakčního textu k předchozím českým biblickým překladům. Ve středu 8. 11. se v Kruhu připomínala jubilea tří významných lingvistů, kteří s ním byli tak či onak spojeni, totiž Vladimíra Šmilauera (1895–1983),

Karla Hausenblase (1923–2003) a Alexandra Sticha (1934–2003). *Vzpomínkový večer KPČJ* předznamenal konferenci *Paměť oboru: Šmilauer – Hausenblas – Stich 2023* (9.–10. 11. 2023), organizovanou FF UK, PedF UK a ÚJČ AV ČR v Praze. Naplnily ho cenné vzpomínky pamětníků, doprovázené fotografiemi i ukázkami z rozhlasových a televizních pořadů nebo ze záznamů přednášek. Paměť bohemistiky jako oboru se posílila jak připomenutím odborného působení těchto tří profesorů, tak jejich pedagogického a lidského přístupu k blízkým a ke svěřeným studujícím.¹ **Viktor Elšík** (Ústav obecné lingvistiky FF UK) představil 22. 11. posluchačům *Češtinu a romštinu v kontaktu*. Charakterizoval nositele jednotlivých romských dialektů na území Česk(oslavens)ka, ke kterým původně patřili němečtí Sintové, čeští a moravští Romové, Kalderaši, Lovářiové ad. V druhé části přednášky se autor soustředil na vzájemné pronikání gramatických a lexikálních prvků češtiny a romštiny; konstatoval, že při kontaktech sice samozřejmě převažuje vliv majoritního jazyka, ale ovlivňování není jednosměrné. **Alena M. Černá** (oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR) promluvila 29. 11. *O češtině Daniela Adama z Veleslavína*: opírala se o svoji téměř stejně nazvanou monografii z roku 2022. V ní po důkladném rozboru spisů, na nichž měl Veleslavín prokazatelně zásadní autorský podíl, dospěla k závěru, že „veleslavínská čeština“ je vlastně dobová standardní, samozřejmě vysoce kultivovaná čeština. Důvodem, proč se právě ona stala později bez vlastního přičinění jazykovým etalonem, bylo patrně množství dochovaných knih, které tento vzdělaný, pilný a pečlivý vydavatel produkoval ve stabilní kvalitě. Středa 6. 12. přinesla přednášku **Miloslava Vondráčka** (oddělení gramatiky ÚJČ AV ČR) *Interjekce perspektivou gramatiky a slovníku*. Ukázána v ní byla zvláštní povaha tohoto slovního druhu. Jeho jádro je nápadně fonotakticky i funkčně a právě k němu se vztahují teorie hledající původ jazyka v interjekcích, ať už imitativních (*mňau*), emocionálních (*och*), imperativních (*kšá*), či synchronizačních (*hej rup*). Klasifikační potíže s sebou nese periferie slovního druhu v místě kontaktu s periferií dalších slovních druhů, obvykle základních, plnovýznamových. Ta zahrnuje funkčně analogické výsledky slovnědruhové transpozice (*prrr – stůj; apert – přines; ale pak i čehý – vlevo v bok?*). Autor v této souvislosti přiblížil dilemata, která často provázejí gramatika, má-li specifikovat slovnědruhovou charakteristiku spojenou s periferními reprezentanty citoslovcí ve slovníku. **Jindřich Libovický** (Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK) seznámil 13. 12. posluchače s tématem *Proč umí velké jazykové modely česky, slovensky, německy..., i když je to pořádně nikdo neučí?* Nastínil cestu, která vedla ke vzniku velkých jazykových modelů, jako je např. ChatGPT 4. Na jejím počátku bylo pravděpodobnostní odhadování toho, co bude následovat, v automatickém rozpoznávání řeči a ve strojovém překladu. Asi od roku 2013 se pomocí neuronových sítí a strojového učení vytvářely modely jazyka, jež vedly až k současným generativním (*decoder-only*) modelům. Ty sledují jen levý kontext výpovědi a probabilisticky doplňují jeho lineární pokračování, jsou tedy v tomto smyslu výrazně omezené. Zlom přišel v květnu 2020 s ChatGPT 3, při jistém objemu dat získávají totiž tyto modely skokově velmi dobrou schopnost řešit úlohy. Zazněla i varování před texty z internetu, před způsobem získávání trénovacích dat či před očekáváním pravdivosti v počítačově vygenerovaných textech. Jazyky jako čeština či slovenština jsou ve velkých jazykových modelech spárovány s angličtinou, na níž se modely hlavně trénují.

Po znovutevření budovy filozofické fakulty na Palachově náměstí po prosincovém útoku se 21. 2. mohl konat večer věnovaný edici *Česká knižnice*, tradičně pořádaný vždycky v prosinci,

¹ Podrobněji o tom ve své zprávě informoval R. Dittmann (2023–2024).

ale 20. 12. odvolaný pro nemoc vystupujících. Bilanci knižnice, společného podniku Nadačního fondu České knižnice, ÚČL AV ČR a nakladatelství Host, za rok 2023 přednesl **Martin Valášek** (Vědecká rada České knižnice), zmínil se přitom také o výhledech na roky 2025 a 2026. Edice se otevře i překladům bohemikálních textů z latiny a z němčiny. Je tedy otázka, zdali se nestane chybným její název, dosud znamenající „jazykově česká knižnice“, protože nejspíš nepůjde jen o „knižnici mnohojazyčných Čech“: vícejazyčnost se tu začne nomenklaturně křížit s „vícezemsností“. Podrobněji byly během večera představeny svazky *Prózy a deníky* Karla Hynka Máchy (**Michal Charypar**, oddělení literatury 19. století ÚČL AV ČR) a *Prózy, básně, texty* Milady Součkové (**Jakub Říha**, oddělení ediční a textologické ÚČL AV ČR). Oba editoři se soustředili na složité otázky ediční prezentace textů a jejich rukopisného dochování. O týden později, 28. 2., přednášeli **Pavel Kosek**, **Markéta Ziková**, **Radek Čech** a **Martin Březina** (všichni Ústav českého jazyka FF MU) na téma „*Mnoho poprsílkův vidámy*“: *pobočné slabiky v nejstarších českých veršovaných skladbách*. Při rozboru vyšli z veršovaných českých památek psaných oktosylabem, představili automatický parser a interpretaci získaných dat, včetně úskalí, jimž musí badatel čelit, jako je nejasný zápis v rukopise, porušenost opisováním, nedodržování oktosylabu či užití transkribovaných edic se zásahy editora. Celkový objem dat tvořilo cca 21 000 veršů z doby mezi 14. a 17. stoletím. Zkoumány byly dva typy pobočných slabik s r/l: typ *vedl* (na konci slova) a typ *slza a sedlka* (tzv. mediální pozice) a jejich přeměna v plnou slabiku. K ní docházelo dříve u pobočných slabik uvnitř slova, tam byla změna dovršena na konci 15. a v 16. století, kdežto na konci slov jsou pobočné slabiky doloženy i v 17. století. Další fáze výzkumu bude sledovat podrobněji ještě podtypy mediálních pozic. Následující přednáška 6. 3. nazvala **Stanislava Spinková** (dialektologické oddělení ÚJČ AV ČR) *Koženčata, dřevjence, mejšláki nebo také např. škrambále. O gramatických zajímavostech nářečního lexika pro oděv a obuv*. Připomněla v ní několik výročí dialektologů připadajících na rok 2024 (A. Frinta, A. Kellner, J. Voráč, J. Bělič), nastínila současné výzkumné úkoly řešené dialektologickým pracovištěm a věnovala se nářeční diferenciaci u pojmenování kalhot z kůže a dřevěných pantoflí, kolísání v rodu (např. *šuseň – šušňa – šišně*) a některým zajímavým příkladům adaptace cizích slov v nářečích (jako *litre* „spalničky“). Na setkání 13. 3. promluvil **Bohumil Vykypěl** (etymologické oddělení ÚJČ AV ČR) na téma *Staroslověnské dědictví v češtině*. Využil přitom závěrů bádání, jež prezentoval spolu s kolegy (Vítém Bočkem, Ilonou Janyškovou, Helenou Karlíkovou a Taťanou Vykypelovou) v nedávno publikovaných knihách *Staroslověnské dědictví ve staré češtině* (Praha: NLN, 2021) a *Církevněslověnské dědictví ve staré, střední a nové češtině* (Praha: NLN, 2022). Autoři v prvním svazku analyzují staročeskou slovní zásobu a gramatiku se zřetelem na možné stopy staroslověnštiny a pokoušejí se zjistit mechanismy staroslověnského vlivu v sociolingvistické situaci českých zemí v raném středověku. Druhý svazek je zasvěcen zejména hledání stop církevní slovanštiny v lexiku staré češtiny a vlivu církevněslověnského biblického překladu na překlad staročeský i dalším tématům souvisejícím s církevní slovanštinou a jejím vlivem v českojazyčné oblasti od středověku do moderní doby. Translatolog a teolog-biblista **Jiří Hedánek** (Praha) pronesl 20. 3. přednášku na téma *Význam a smysl v překládání bible*. Hutný výklad, doprovazený řadou ukázek a příkladů, se věnoval zejména otázkám, jaké vrstvy široce pojatého významu je potřebné a praktické v překladu rozeznávat, k jakým posunům tu může docházet, jak se projevuje vliv soutextu a kontextu, v jakých mezích se pohybuje překladatel jako stylista či jak se dají definovat kritéria pro hodnocení biblických překladů. Referent uplatnil kromě teoretických (translatologických) pohledů také své bohaté praktické zkušenosti, protože je spolutvůrcem dvou moderních českých biblických překladů (*Český studijní překlad a Bible 21*). **Lenka Okrouhlíková** (Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK) promluvila 27. 3.

na téma *Vznik a vývoj českého znakového jazyka v 19. století*. Seznámila posluchače s okolnostmi faktu, že tento jazyk, svou podstatou vizuálněmotorický, patří k nejstarší skupině evropských znakových jazyků. Ty se formovaly převážně v 19. století, souběžně se vznikem institucionálního vzdělávání pro neslyšící. Na českém území šlo konkrétně o Pražský ústav pro hluchoněmé, založený už v roce 1786. V opoře o archivní prameny, texty a slovníky nastínila přednášející původ, vznik a historii českého znakového jazyka i vlivy, které vstupovaly do jeho formování. Pozornost byla věnována především lexikální rovině a způsobu utváření znaků. **Věra Dvořáčková** (Masarykův ústav a Archiv AV ČR) nazvala svou přednášku realizovanou 3. 4. *Bohuslav Havránek mezi vědou a politikou*. Plasticity v ní představila v souřadnicích dobového kontextu tzv. *velmože vědy*, klíčovou osobnost české a československé lingvistiky, vynikajícího organizátora i důmyslného стратега, který se po roce 1948 musel dilematicky vyrovnávat s ideologickou doktrínou totalitního státu a ve svých četných důležitých funkcích nemohl zůstat stranou politického dění. Referentka připomněla i nejednoznačnou reflexi Havránkovy osobnosti (V. Černý, V. Šmilauer, V. Vojtíšek, J. Toman, kladné hodnocení J. Vachka, F. Daneše ad.). **Jan Wiendl** a **Josef Vojvodík** (oba Ústav české literatury a komparatistiky FF UK) prozkoumali 10. 4. s posluchači *Interpretační cesty k básnické skladbě Jana Zahradníčka Znamení moci a české poezii přelomu 40. a 50. let 20. století*. V první části přednášky byl předestřen vývoj básnickovy tvorby, naznačeny peripetie jeho veřejného působení, zejména proces politizace po roce 1945, a vývoj ústíci do tří vzájemně provázaných mistrných děl *La Saletta*, *Rouška Veroničina* a *Znamení moci*. Na interpretaci posledně jmenované prorocko-žalmové hymnické skladby, jednoho z vrcholů české poezie, se soustředila pozornost ve druhé části přednášky. Zahradníček básnickými obrazy znázorňuje děsivé důsledky opuštění Boha moderním člověkem, jež vytváří totalitní peklo, zároveň však svědčí o absolutní Boží svrchovanosti, symbolizované paradoxně křížem, jediným pravým znamením moci nad světem. Symfonicnou strukturou evokuje básník „orchestrální“ Boží myšlení, dotýká se tajemství zla i dějin spásy. **Ondřej Koupil** (oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, Katedra germanistiky FF UP) vystoupil 17. 4. s příspěvkem nazvaným *Předpisy o české interpunkci 1500–1800*. Prezentoval především výsledky publikované v příslušných částech knihy *Česká interpunkce v evropských dějinách* (Praha: Akropolis, 2023; autoři: Karsten Rinas, Ondřej Koupil, Viktor Tichák), která vznikla společnou prací bohemistů a germanistů z Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Výklad se soustředil na dobu raného novověku, tj. na období, o němž se v souvislosti s utvářením zásad pro českou interpunkci dosud příliš neuvažovalo, protože pozornost se obvykle upírá až na přelom 19. a 20. století. **Anna Chromá** (Ústav českého jazyka a teorie komunikace a Ústav obecné lingvistiky FF UK) a **Klára Matiasovitsová** (Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK) představily 24. 4. ve vystoupení nazvaném *Korpusy rané češtiny* několik existujících nebo vznikajících korpusů komunikace česky hovořících dětí v předškolním věku (přibližně od 1,5 do 3,5 let), především korpus CHROMA, který se skládá z prepisů a je již zveřejněn, a korpus CHROMAT, který bude multimodální a jehož zveřejnění se připravuje (srov. <<https://coczeffa.ff.cuni.cz>; <<https://childes.talkbank.org>>). Přednáška se též zabývala morfologickou anotací korpusů a vybranými výzkumnými tématy osvojování jazyka u česky hovořících dětí, jako je např. adaptace indexu průměrné délky výpovědi (MLU) nebo indexu produktivní syntaxe na češtinu. **Jindřich Toman** (Department of Slavic Languages and Literatures, Faculty of Literature, Science, and the Arts, University of Michigan) uzavřel 15. 5. letní běh přednáškou o jazykové situaci židovské menšiny v Čechách v 19. století nazvanou *Hledání hlasu: jazyková politika a židovská menšina v 19. století*. Přednášející mimo jiné probral různé aspekty příklonu židovské komunity k němčině nebo k češtině a jazykovou politiku v souvislosti s problematikou jazykově smíšených textů. Z židovských auto-

rů se zaměřil zejména na Siegfrieda Kappera. Přednáška vyzdvihla některé podstatné rysy vztahu Čechů a Židů z jazykového hlediska, které jsou jinak podrobně analyzovány v knize *Bohemia's Jews and Their Nineteenth Century: Texts, Contexts, Reassessments* (Nakladatelství Karolinum, 2023), jejíž český překlad nakladatelství vydá v roce 2024.

LITERATURA

DITTMANN, Robert (2023–2024): Vzpomínkový večer Kruhu přátel českého jazyka věnovaný profesorskému triu Šmilauer – Hausenblas – Stich. *Český jazyk a literatura*, 74(4), s. 189–194.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
náměstí J. Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
robert.dittmann@ff.cuni.cz

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uvedte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*.
This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*.